

**ҚР БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҚР МӘДЕНИЕТ МИНИСТРЛІГІ
ҚАЗАҚСТАН ӘЛЕУМЕТТАНУШЫЛАРЫ ҚАУЫМДАСТЫҒЫ**

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РК
МИНИСТЕРСТВО КУЛЬТУРЫ РК
АССОЦИАЦИЯ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА**

**MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE RK
MINISTRY OF CULTURE OF THE RK
ASSOCIATION OF SOCIOLOGISTS OF KAZAKHSTAN**

**Қазақстан әлеуметтанушыларының
V Конгресс материалдары жинағы
«ҚАЗАҚСТАН-2050» СТРАТЕГИЯСЫ:
ҚОҒАМНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ДАМУЫ**

**Сборник материалов V Конгресса
социологов Казахстана
«СТРАТЕГИЯ «КАЗАХСТАН-2050»:
СОЦИАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ ОБЩЕСТВА**

**Collection of materials of the V Congress
of Sociologists of Kazakhstan
STRATEGY «KAZAKHSTAN-2050»:
A SOCIAL DEVELOPMENT OF SOCIETY**

Алматы 2014

УДК 316.3 (063)
ББК 605
С 83

Главный редактор:

Президент Ассоциации социологов Казахстана,
доктор социологических наук, профессор
М.М. Тажин

Редакционная коллегия:

член-корреспондент НАН РК, доктор социологических наук,
профессор **З.К. Шаукенова** (отв. редактор),
доктор социологических наук, профессор **С.Т. Сейдуманов**,
доктор социологических наук, профессор **Г.С. Абдирайымова**,
доктор социологических наук, профессор **Ш.Е. Джаманбалаева**,
доктор социологических наук, профессор **Г.О. Абдикерова**,
доктор социологических наук, профессор **Н.У. Шеденова**,
кандидат социологических наук **С.А. Амитов**,
кандидат социологических наук **Ю.В. Кучинская**,
докторант PhD **Н.Ж. Биекенова**,
докторант PhD **А.А. Кокушева**,

С 83 Стратегия «Казахстан-2050»: социальное развитие общества»: материалы V Конгресса социологов Казахстана. – Алматы, 2014. – 492 с.

ISBN 978-601-304-007-3

Материалы V Конгресса социологов Казахстана включают статьи казахстанских ученых, посвященные исследованию вопросов развития современного казахстанского общества в контексте Стратегии «Казахстан-2050».

Сборник адресуется органам государственного управления, а также научным сотрудникам, преподавателям, магистрантам и докторантам PhD, специализирующимся в области социологии и социально-гуманитарных наук.

УДК 316.3 (063)
ББК 605

ISBN 978-601-304-007-3

© Институт философии, политологии
и религиоведения КН МОН РК, 2014
© Ассоциация социологов Казахстана, 2014
© Тажин М.М., 2014

**ҚАЗАҚСТАН ЖАСТАРЫНЫҢ ӨМІРЛІК
СТРАТЕГИЯСЫ МЕН БАҒДАРЫ**
(әлеуметтанулық зерттеудің нәтижесі бойынша)

Г.С. Әбдірайымова,

*әлеуметтану ғылымдарының докторы, профессор,
әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының
меңгерушісі, Әл-Фараби атындағы
Қазақ ұлттық университеті*

Г.Ә. Кенжәкімова,

*әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, доцент,
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті*

Қазақстан жастарының құндылықтар динамикасын зерттеу реформалау үрдісінің негізгі доминанттарын айқындауға, әр түрлі әлеуметтік трансформацияларды эффективті болжау мен жобалау үшін теориялық және практикалық негіздемені құруға, сонымен қатар, оларды белгілі бір деңгейде басқаруға мүмкіндік береді.

Құндылықтар мәселесін барлық қырлары бойынша социологиялық зерттеу әлеуметтік жаңғыру мен трансформация арасындағы үйлесімділікті зерттеуде әлеуметтік технологияларды қолданудың жаңа мүмкіншіліктерін ашады. Өз кезегінде әлеуметтік жаңғыру қоғамның өз тұрақтылығын сақтау қасиетін сипаттаса, трансформация жастардың құндылықтық көзқарастарындағы және жалпы қоғамдағы өзгерістерді айқындайды.

Перспективтілік жетекші және жүйе құрушы факторларды жіктеу үшін құралған инструменттерді қолдану мүмкіншілігімен байланысты. Ол өз кезегінде мемлекеттік органдарға, эксперттік қауымдастыққа ағымдағы жастар саясатының жүйелігін/жүйесіздігін адекватты бағалауға, Қазақстан жастарының құндылықтар жүйесінің тұрақтылығының, қайшылықсыздығы мен біртұтастылығының өзара байланысын объективті айқындауға мүмкіндік береді.

2013 жылы жүргізілген социологиялық зерттеу жастардың құндылықтарындағы айырмашылықтарды (өмірлік, адамгершілік-рухани, діни) және аталмыш айырмашылықтардың

«ҚАЗАҚСТАН-2050» СТРАТЕГИЯСЫ: ҚОҒАМНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ДАМУЫ

олардың әрекеті мен мінез-құлқына әсерін айқындауды мақсат еткен. Сонымен бірге, социологиялық зерттеу тұлғаның дүниетанымдық көзқарастары мәдениет пен қоғамда қалыптасқан құндылықтар жүйесінің қарапайы «көшірмесі» еместігін дәлелдеуге бағытталған.

Жастардың өмірлік құндылықтары

Бұл бөлімде жастар үшін маңызды өмірлік құндылықтар, дүниетанымдық құндылықтар, өмірде жетістікке жету үшін жастардың түсініктері туралы деректер көрсетілген.

Жастар үшін маңызды өмірлік құндылықтарды зерттеу мақсатында, барлық респонденттерге жалпыға танымал құндылық түсініктерінің деңгейін бағалау ұсынылды, бұл бағалаудың нәтижелері: *өзінің және туыстарының денсаулығы – 79% (өте қажет), отбасылық бақыт (71% өте қажет), қызықты және табысы жоғары жұмысқа ұмтылу (58% өте қажет), тыныш өмір (54% өте қажет), жоғары материалдық қамтылған деңгейге жету (54% өте қажет).*

Зерттеу жастардың басым бөлігі үшін жеке, жеке сипаттағы құндылықтар өте маңызды екенін айқындады, мысалы жастар үшін өте маңызды бес құндылық: *өзінің және туысқандарының денсаулығы, отбасылық бақыт, қызықты және жоғары жалақылы жұмыс алуға ұмтылыс, қалыпты өмір және жақсы материалдық қамтамасыз етілуге қол жеткізу.* Жастардың абсолютты көпшілігінің *өзінің және туысқандарының денсаулығы сияқты құндылықтың «өте маңыздылығы»* фактісі, Қазақстан жастарының отбасылық-орталықтандырылғанын айтады. Еліміздің жастарының басым көпшілігі үшін отбасындағы сәттілік, дәлірек айтқанда денсаулық және отбасылық бақыт маңызды өмірлік құндылық болып табылады.

Терең талдау үшін, айнымалалардың көп бөлігін бірегейлендіру үшін *факторлық талдау әдісі* қолданылды, бұл жағдайда пікірлерді, ақпараттарды жоғалтпай факторлардың аз санына .

Факторлық талдау – мөлшердің төмендеуінің әдістерінің бірі, яғни барлық жиынтықта тәуелді айнымалыға әсер ететін белгілерді анықтау. Факторлық талдау моделдерінің негізінде бақыланатын айнымалылар жасырын (латентті) факторлардың аз бөлігінің жанама айқындаушысы болып табылады деген

«СТРАТЕГИЯ «КАЗАХСТАН-2050»: СОЦИАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ ОБЩЕСТВА

гипотеза жатыр. Факторлық талдау моделі дегеніміз негізгі айнымалылардың сызықтық комбинация түрінде болуы.

Факторлық талдау жүргізу нәтижесінде, SPSS бағдарламасы автоматты түрде таңдап алған пікірлердің төрт факторы анықталды. Факторлық жүктеменің әр құндылық түсінігі үшін факторлық талдау жүктемесінің маңыздылығы 6 кестеде көрсетілген. Теорияға сәйкес, факторлық жүктеменің маңыздылығы 0,5-тен үлкен болса, бұл айнымалы белгілі бір факторда соншалықты үлкен корреляцияланады. Әр индивид үшін, осы факторлардың әрқайсысы бойынша өзінің маңызы есептелінеді, ары қарай алынған факторлар әлеуметтік-демографиялық сипаттамалар бойынша талданады.

Факторлардың мазмұнын зерттей келе, яғни әр факторға енген айнымалыларды талдай келе, факторлардың мазмұндық байланысын мынадан көруге болады:

Бірінші фактор «қамсыз өмір» деп шартты белгіленген барлық құндылықтарды өзіне жинады, бұл фактор ойынсауықпен қалыпты өмірді, жеңіл және табысты жұмыста мансап жасауды, еркіндік пен тәуелсіздікті сипаттайды.

Екінші фактор: оған «қоғамдағы жақсы жағдай» деп шартты аталған айнымалылар енді, бұл фактор қызықты және жалақысы жоғары жұмысқа ие болуға талпынысты, жақсы маман болуды, қоғамда тиісті орынға ие болу, білімді және мәдениетті адамдардың арасында өмір сүріп, жұмыс істеу, жақсы материалдық қамтамасыз етілуді сипаттайды.

Үшінші фактор «қоғамға пайдалы болу» деп шартты аталған құндылық түсініктерді жинады, бұл фактор жастардың барлығына адал жолмен жету, қоғамға және еліне пайдалы болу, қоғамның мойындауы арқылы құрмет пен абыройға ие болуды бейнелейді.

Төртінші фактор: шартты түрде оны «денсаулық және отбасылық бақыт» деп атаймыз, ол отбасылық бақыт, өзінің және туысқандарының денсаулығы сияқты құндылықтарды жинады.

«Сапалы білім» және «жетістікке қанағаттану» сияқты айнымалылар ешқандай факторға енген жоқ.

Факторлар әлеуметтік-демографиялық белгілері бойынша қалай айқындалатынын қарастырайық:

«ҚАЗАҚСТАН-2050» СТРАТЕГИЯСЫ: ҚОҒАМНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ДАМУЫ

Бірінші фактор бойынша статистикалық маңызды айырмашылықтар (мән $p < 0,05$) айқындалды, яғни «қамсыз өмір» факторы келесі сипаттамалар бөлігінде қатты көрінеді:

- Ұлт бөлігінде ($p < 0,001$): орыс және басқа ұлт жастарының арасына қарағанда, қазақ ұлты жастарының арасында күштірек;

- Қоныстану типі бөлігінде ($p < 0,001$): қалалық жерде өмір сүретін жастарға қарағанда, ауылдық жерде өмір сүретін жастарда күштірек ;

- Білім деңгейі бөлігінде ($p = 0,016$): толық емес орта білімді жастар арасында;

- Респонденттің отбасының материалдық жағдайы бөлігінде ($p = 0,007$): бұл фактор «ақша тіпті тамаққа да жетпейді» және отбасының материалдық жағдайы туралы жауап беруден бас тартқандар арасында қатты айқындалады;

- Діншілдік бөлігінде ($p = 0,009$): бұл фактор діншіл емес, яғни діни ережелердің тіпті біреуін де жиі ұстанбайтын жастар арасында қатты айқындалады.

Екінші фактор «қоғамдағы жақсы жағдай» келесі әлеуметтік-демографиялық сипаттамаларда қатты көрініс табады:

- Ұлт бөлігінде ($p < 0,001$): бұл фактор орыс және басқа ұлт жастарының арасына қарағанда, қазақ ұлты жастарының арасында күштірек;

- Қоныстану типі бөлігінде ($p < 0,001$): қалалық жерде өмір сүретін жастарға қарағанда, ауылдық жерде өмір сүретін жастарда күштірек ;

- Респонденттің отбасының материалдық жағдайы бөлігінде ($p = 0,007$): бұл фактор материалдық жағдайы «қазір теледидар, тоңазытқыш немесе кір жуу машинасын сатып алу қиындық туғызады» деген жастар арасында қатты айқындалады.

Үшінші фактор «қоғамға пайдалы болу келесі әлеуметтік-демографиялық сипаттамаларда қатты айқындалады:

- Респонденттің отбасының материалдық жағдайы бөлігінде ($p < 0,001$): бұл фактор материалдық жағдайы «ақша ірі тұрмыстық техника сатып алуға толығымен жетеді, бірақ біз жаңа машина сатып ала алмаймыз» деген респонденттер арасында қатты айқындалады;

**«СТРАТЕГИЯ «КАЗАХСТАН-2050»:
СОЦИАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ ОБЩЕСТВА**

- Қоныстану типі бөлігінде ($p < 0,001$): ауылда өмір сүретін жастарға қарағанда, қалада өмір сүретін жастар арасында күштірек;

- Ұлт бөлігінде ($p < 0,001$): бұл фактор қазақ немесе орыс ұлты жастарының арасына қарағанда, басқа ұлт жастарының арасында қатты айқындалады;

- Жұмысбастылық бөлігінде ($p = 0,031$): бұл фактор жұмыс істейтін немесе оқитын жастарға қарағанда, жұмыссыз жастар арасында қатты айқындалады;

- Діншілдік бөлігінде ($p < 0,001$): бұл фактор діншіл жастар арасында, яғни діни ережелердің біреуін болсын ұстанатындар арасында қатты көрінеді.

Төртінші фактор «денсаулық және отбасылық бақыт» келесі әлеуметтік-демографиялық сипаттамаларда қатты айқындалады:

- Балалардың болуы бөлігінде ($p = 0,014$): бұл фактор балалары барлардың арасында қатты айқындалады;

- Қоныстану типі бөлігінде ($p < 0,001$): ауылда өмір сүретін жастарға қарағанда, қалада өмір сүретін жастар арасында күштірек;

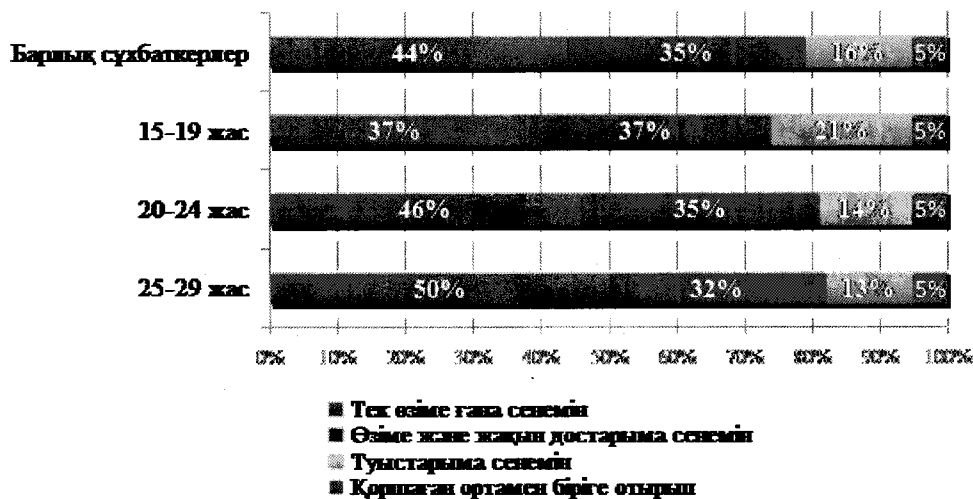
- Ұлт бөлігінде ($p = 0,012$): бұл фактор қазақ немесе басқа ұлт жастарының арасына қарағанда, орыс ұлты жастарының арасында күштірек.

Маңызды өмірлік құндылықтарды қалай жүзеге асыруға болады?

Бұл сұрақ жастарға сұрау барысында қойылды, жауаптар 1 сурет жастық категориялар бөлігінде көрсетілген ($p = 0,03$). Жалпы жастардың басым көпшілігі тек өздеріне ғана (44%), сондай ақ басым көпшілігі өзіне және жақын достарына (35%) сенім артатынын айтты. Аса аз бөлігі (5%) маңызды өмірлік құндылықтарды жүзеге асыру қоршағандармен байланысқа түскенде мүмкін деді. Деректер индивид есейген сайын өзіне сенім артатынын көрсетті. «Өзіме ғана сенемін» жауабы қазақ немесе басқа ұлт жастары арасына қарағанда орыс ұлты жастары арасында кеңінен тарағанын көрсетеді. Әлеуметтік-демографиялық белгілер бойынша статистикалық маңызды айырмашылықтар байқалмайды.

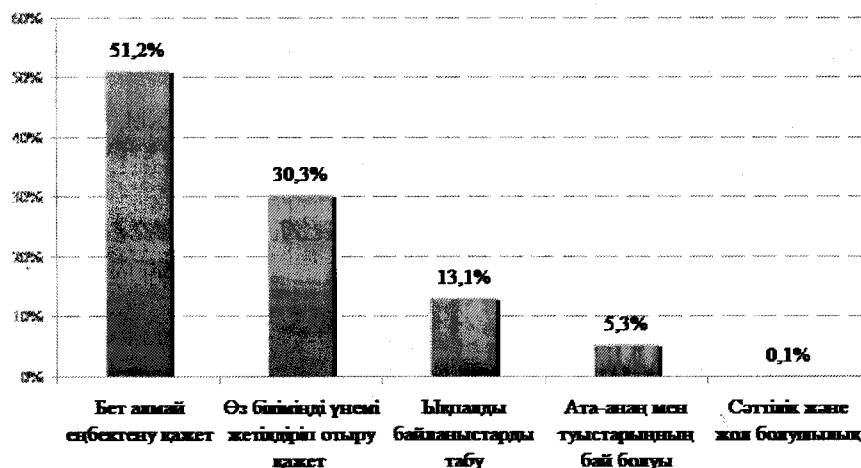
«ҚАЗАҚСТАН-2050» СТРАТЕГИЯСЫ: ҚОҒАМНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ДАМУЫ

Сурет 1. «Сіз үшін маңызды өмірлік құндылықтарды жүзеге асыру Сіз үшін қаншалықты мүмкін?» сұрағына респонденттердің жауаптарын бөлу, N=1000.

Маңызды өмірлік құндылықтарды жүзеге асыруда жастар тек өзіне ғана сенетіні фактісі, өмірде жетістікке жету үшін не қажет сияқты деректермен расталады. Мысалы, сұралған респонденттердің жартысының пікірішше талмай еңбектену керек (51,2%), респонденттердің үштен бірінің (30,3%) пікірі бойынша, өзінің білім деңгейін үнемі жоғарылатып отыру қажет (сурет 2).

Сурет 2. «Өмірде жетістікке жету үшін не қажет?» сұрағына респонденттердің жауаптарын бөлу, N=1000.

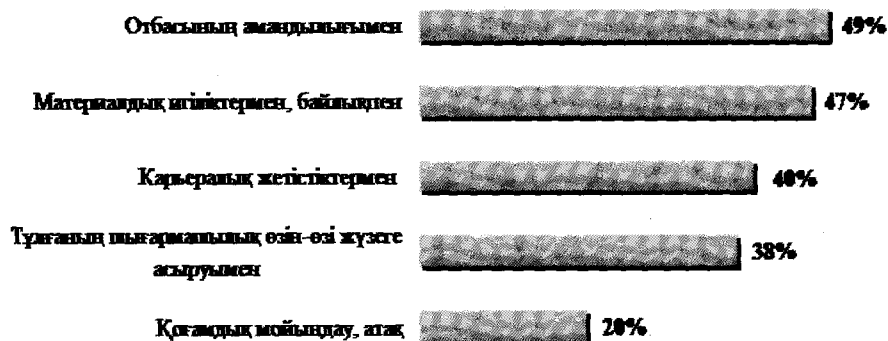
«Ықпалды байланыстардың болуы», «ауқатты ата-ана мен туысқандардың болуы» және «жолы болғыштық пен сәттілік»

**«СТРАТЕГИЯ «КАЗАХСТАН-2050»:
СОЦИАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ ОБЩЕСТВА**

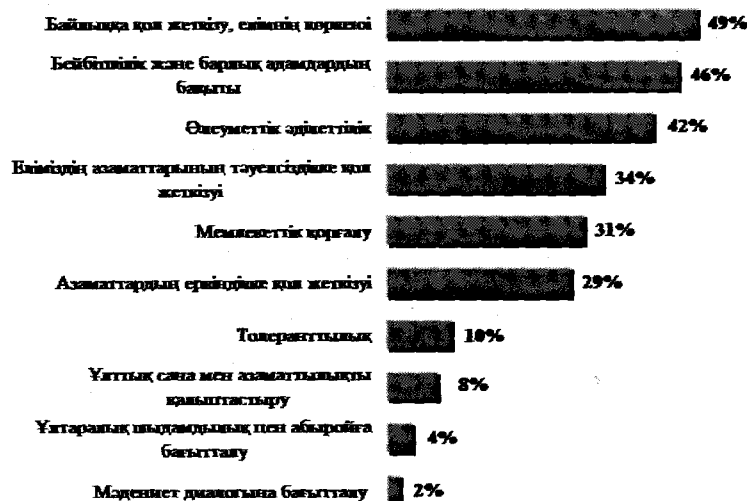
жауаптары, материалдық жағдайы «тамаққа ақша жетеді, бірақ киім сатып алу қиындық туғызады» деген жастар арасында кең тараған ($p < 0,01$). Сондай ақ бұл нұсқалар қазақ және орыс ұлтының жастары арасына қарағанда, басқа ұлт жастары арасында кең тараған.

Жастардың «жетістік» ұғымымен ассоциациялары 3 сурет көрсетілген, деректер көрсеткендей жастардың басым бөлігі үшін жетістік- бұл бірінші кезекте «отбасының бақыты» және «материалдық жеткіліктілік, байлық» болып табылады.

Сурет 3. «Сіз бірінші кезекте «жетістік» ұғымымен нені бірегейлендіресіз?» сұрағына респонденттердің жауаптарын бөлу, N=1000.

Сурет 4. Маңызды дүниетанымдық құндылықтар туралы сұраққа респонденттердің жауаптарын бөлу, N=1000.

«ҚАЗАҚСТАН-2050» СТРАТЕГИЯСЫ: ҚОҒАМНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ДАМУЫ

Көп жастар үшін маңызды дүниетанымдық құндылықтар: Қазақстанның гүлденуі, мемлекеттік қорғау, сондай-ақ бейбітшілік пен барлық адамдардың бақыты, әлеуметтік әділеттілік. Жастар үшін дүниетанымдық құндылықтардың маңыздылығы сұрағына респонденттердің толық жауабы сурет 4 көрсетілген.

Жалпы сұрауға қатысқандардың абсолютты көпшілігі (80,3%), Қазақстанда жоғарыда көрсетілген құндылықтарға қол жеткізу жақын арадағы 10 жыл көлемінде мүмкін деп санайды (сурет 5).

Сурет 5. Жақын арадағы он жылда дүниетанымдық құндылықтарға қол жеткізу мүмкіндігі сұрағына респонденттердің жауаптарын бөлу, N=1000.

Жастардың көпшілігінің пікірінше, осы күнде жетістікке жету үшін жеті жеке сапаға: еңбекқорлық, мақсатқа ұмтылыс, адалдық, байланыс орната білушілік, оптимизм, дарындылық, қабілеттер мен атаққұмарлық, амбиция жатады. Қазақстан жастарының барлық топтары сұраумен қамтылды – жастады жынысы, жасы, ұлты, отбасы жағдайы, балаларының болуы, білім деңгейі, жұмыспен қамтылуы, діншілдік деңгейі, үй шаруашылығының материалдық жағдайының деңгейі мен қоныс типі бөлігінде өкілдер іріктелген.

1. *Жастардың өмірлік құндылықтары.* Зерттеу Қазақстан жастарының отбасылық-орталықтандырылған құндылығын

айқындады: жастардың көпшілік бөлігі денсаулық пен отбасы бақытын маңызды өмір құндылығы ретінде көрсетті. Жалпы алғанда жастардың көпшілігі үшін жеке бағдарының құндылықтары өте маңызды: өзінің және жақын адамдарының денсаулығы, отбасы бақыты, қызықты және жоғары жалақы төленетін жұмысы болуы, тыныш өмір және жақсы материалдық қамтамасыз етуге талпыну.

Алынған деректерді терең талдау көрсеткендей, Қазақстан жастарының құндылықтарының бағдары: құндылықтардың төрт құрылымына өзінің мағыналық мәні бойынша қалыптасқан құндылықтарды жинақтау, осы құрылымның әрқайсысы түрлі әлеуметтік-демографиялық топтарда таралған:

- *Уайымсыз өмір құндылықтары:* ойын-сауықты тыныш өмір, мансапты оңай және табысты жұмыста жасауы, еркіндік пен тәуелсіздікті қалау. Аталған құндылық құрылымы қазақ ұлтының жастары, ауылды жерде тұратын жастар, мектепте және колледждерде оқитын оқушылар, үй шаруашылығында материалдық жағдайы қиын жастар арасында таралған.

- *Қоғамдағы жақсы жағдайының құндылықтары:* қызықты және жоғары жалақы төленетін жұмысқа талпыну, жақсы маман болу, қоғамда тиісті орын иелену, білімді және мәдени адамдар ортасында өмір сүру және жұмыс істеу, жақсы материалдық жағдайға қол жеткізу. Аталған құндылық құрылымы қазақ ұлтының жастары, ауылды жерде тұратын жастар, үй шаруашылығында материалдық жағдайы орташадан төмен, бірақ материалдық жағдайы қиыннан жақсы жастар арасында таралған.

- *Қоғамдық тану құндылықтары:* жастардың барлығына таза еңбегі арқылы қол жеткізу, қоғамға және өз еліне пайдалы болу және қоғамдық тану арқылы құрмет пен беделге ие болу. Аталған құндылық тобы түрлі ұлт жастары арасында (қазақ және орыс ұлты емес), қалалық жастар арасында, жұмыссыз жастар арасында, үй шаруашылығында материалдық жағдайы орташа жастар арасында кеңінен тараған.

- *Денсаулық пен отбасы бақыты құндылығы:* мұнда отбасы бақыты, өзінің және жақын адамдарының денсаулығы сияқты құндылықтар енеді. Аталған құндылық тобы орыс ұлты жастары

«ҚАЗАҚСТАН-2050» СТРАТЕГИЯСЫ: ҚОҒАМНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ДАМУЫ

арасында, қала жастары мен балалары бар жастар арасында кеңінен таралған.

Қазақстанның көпшілік жастары үшін дүниеге көзқарасының маңызды құндылықтары – Қазақстанның гүлденуі, мемлекеттік қорғау, сондай-ақ бейбітшілік пен барлық адамдардың бақыты, әлеуметтік әділеттілік.

2. Құндылық бағдарларының қалыптасуына ықпал ететін негізгі факторлар. Зерттеу айқындағандай, қазақстандық жастардың құндылық бағдарларының қалыптасуына ықпал ететін негізгі факторлардың басында ұлттық тиістілігі болып табылады, бұл көпұлтты Қазақстан үшін аса маңызды. Сондай-ақ, қазақстандық жастардың құндылық бағдарын қалыптастыратын негізгі факторлар: экономикалық фактор, атап айтқанда жастар тәрбиеленетін отбасының материалдық қамтамасыз етілуі, қоныс (қала немесе ауыл) типі және дінге сенушілігі болып табылады. Аталған факторларға жастардың жасын да жатқызуға болады: жасы қосылған сайын адамның өмір құндылықтары да өзгеруі заңды, ол бұл зерттеуде де өз көрінісін тапты.

Түйін

Бұл мақалада қазіргі Қазақстан жастарының өмір сүру стратегиясы мен құндылықтарын және олардың іс-әрекеттері мен мінез-құлықтар нормаларын әлеуметтанулық зерттеудің нәтижелері негізінде ұсынылған.

Резюме

В статье на материалах социологического исследования представлены жизненные стратегии и притязания современной казахстанской молодежи, их ценностные ориентации и поведенческие установки.

Summary

The vital strategies and claims of modern Kazakhstan youth, their valuable orientations and behavioural installations were presented on the basis of materials of sociological research in the article.